

המאמר לקוח מתוך החוברת

הזדקנות של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית

עורכות ראשיות

ד"ר עדי לוי-ורד
גב' נגה חן
מכלול - יחידת הערכה ומחקר, קרן שלום

שותפי עריכה

נעמה שביט | מנהלת תחום - פיתוח ידע
והכשרת כוח אדם, שירות להערכה והכרה,
אגף הערכה, הכרה ותכניות, מינהל
מוגבלויות, משרד הרווחה והביטחון החברתי.
שרון גנות | מנהלת ידע ומחקר, קרן שלום.

עמדות כלפי הזדקנות ("גילנות")

מאת: פרופ' ישראל איסי דורון

הזדקנות היא תהליך ביולוגי טבעי, שניתן לצפייה ומדידה בכלים אובייקטיביים. כחלק מתהליך ביולוגי טבעי זה, כבר מגילאי העשרים המוקדמות, מתחוללת באופן הדרגתי ואישי ירידה במגוון יכולות פיזיות ושכליות. בסופו של התהליך אדם מגיע למוותו בעיקר בשל הירידה ביכולתו של הגוף להמשיך להגן על עצמו מפני מחלות ופגעים אחרים. אולם, תהליך ההזדקנות עצמו הוא איננו מחלה או פגם, וקצב ההזדקנות תלוי במשתנים רבים כגון: תורשה, גנטיקה, סגנון חיים, סביבה, כלכלה ועוד.

זיקנה (או "להיות זקן") לעומת זאת, הינה "המצאה" אנושית. התכנים שלה, המהות שלה, הגבולות והערכים של המושג זיקנה הם תלויי תרבות, תלויי זמן ותלויי מקום. אין שום דבר אובייקטיבי או ניטרלי ב"להיות זקן" ומבחינה ביולוגית-מדעית לא מגדירים אדם כ"זקן".

מחקרים אנתרופולוגיים² בתחום הזיקנה, חושפים כי לאורך ההיסטוריה, חברות אנושיות שונות, הגדירו "זיקנה" בדרכים שונות, והעניקו לה משמעות שונה ומגוונת: חלקן ראו בזקנים כחכמי הקהילה והעניקו להם מעמד וכבוד, וחלקן ראו בהם נטל חברתי, ומצאו דרכים לזנוח אותם או אף להביא להוצאתם מהקהילה. לאורך השנים ובעיקר מאז המהפכה התעשייתית, החל המין האנושי לעשות שימוש גדל והולך בקטגוריה החברתית של "זיקנה". כלומר, להשתמש בגיל הכרונולוגי כמסמל את הזקנים כקבוצה שונה וכדרך לארגן את החברה. הדבר נעשה בעיקר כדי להפריד בין קבוצת האנשים העובדים והפעילים כלכלית, ובין מי ש"יצאו לגמלאות" ונטשו את מעגלי הפעילות החברתית. מצב זה העצים את השונות והנפרדות של הגמלאים והזקנים מיתר קבוצות האוכלוסייה. יש כאלה הגורסים שחלוקה והפרדה זו בין הזקנים ובין יתר חלקי האוכלוסייה הביאה עימה גם לשינוי מהותי ביחס ובעמדות כלפי הזקנים, ולתופעה המוכרת כיום כ"גילנות".

גילנות הוגדרה באופן היסטורי בסוף שנות ה-60 של המאה הקודמת על ידי פרופ' רוברט בטלר כ: "הליך שיטתי של שימוש בדעות קדומות ואפליה של אנשים רק בגלל שהם זקנים, בדיוק כפי שגזענות או מיננות (סקסיזם) עושה זאת בגלל צבע העור או המגדר. אנשים זקנים מקוטלגים כסנילים, כנוקשים במחשבה ובמנהגים, ומיושנים במוסר ובכישורים". במילים אחרות, גילנות, בדומה לתופעות חברתיות דומות כגון גזענות (כלפי שחורים) או מינניות (סקסיזם) (כלפי נשים), או אנטישמיות (כלפי יהודים), או אבליזם/יכולתנות (כלפי אנשים עם מוגבלות) - מייצרת באופן תרבותי קטגוריות חברתיות שאינן מסתפקות בזיהוי ותיוג ה"אחר" בהיבטי שוני "ניטרליים" (כגון צבע עור שונה, או ביולוגיה מינית שונה) - אלא "מלבישות" עליהן תכונות קבוצתיות (שליליות ונחותות) המעוגנות בערכים, מוסר, שיפוט, ויחסי כוח חברתיים.

ההסברים לתופעת הגילנות הינם מרובים. אחד מההסברים המקובלים לתופעה ברמת הפרט היא תיאוריה המוכרת בשם "תיאורית ניהול האימה" (TMT – Terror Management Theory). לפי תיאוריה זו, אנשים מפחדים מהמוות ומנסים להתכחש לסופיות קיומם. בהקשר זה, ההזדקנות והמפגש עם הזיקנה והזקנים, מאלצים את האנשים להתבונן במוות הקרב. הגילנות אם כך, היא פשוט עוד ביטוי לאימה שהמוות וסופיות החיים מטילה על אנשים.

² אנתרופולוגיה - היא ענף מדעי העוסק בחקר האדם, כאשר המוקד המרכזי הוא התרבות. האנתרופולוגיה יוצאת מתוך הנחה כי לאורך השנים האדם פיתח יכולת לראות את העולם בצורה סמלית, ולעצב את עצמו, את החברה ואת העולם כולו, על פי סמלים אלו.

תופעת הגילנות הביאה לכך שהזקנים, כקבוצה, קיבלו לעיתים טיפול רפואי פחות טוב, הוצגו באופן שלילי באמצעי התקשורת, הופלו לרעה בשוק התעסוקה, ובהקשרי חיים רבים אחרים. בנוסף, הגילנות והפנמתה על ידי הזקנים עצמם (או מה שמכונה גם כ"גילנות עצמית"), גורמת לפגיעה חברתית, פסיכולוגית, ובריאותית, באופן שמשפיל ועלול להביא לירידה של ממש ביכולות הפיזיות או הנפשיות של האדם. באופן מצער, תופעת הגילנות מייצרת מציאות חברתית המאפיינת אנשים זקנים כמיושנים, חולים, חלשים, חסרי יכולת, כנטל כלכלי לחברה או כלא-רלבנטיים. ברמה הפוליטית והכלכלית היא יוצרת מציאות בה זקנים הופכים להיות בלתי-נראים, נושא לזלזול או השפלה, או מודרים משוקי התעסוקה והפעילות הכלכלית.

אולם, חשוב לזכור כי עמדות שליליות כלפי זקנים - הן לא גזירת שמיים. בסופו של דבר הם תוצר של תרבות, חינוך וערכים. לכן, ניתן לשנות עמדות חברתיות כלפי זקנים וכלפי הזדקנות - בדיוק כפי שלאורך ההיסטוריה נעשו מהלכים לשינוי עמדות כלפי קבוצות מודרות ומופלות אחרות (למשל, כלפי נשים, שחורים, אנשים עם מוגבלות, ועוד). לכן, בשנים האחרונות ניתן לראות התפתחות של תנועה חברתית אשר מובילים הזקנים עצמם, שאינם מוכנים יותר לקבל את העמדות השליליות או את היחס המגונן המופנה כלפיהם מצד החברה. תנועה זו מביאה עימה רוח חדשה, אשר פועלת במרחב הציבורי, לקידום זכויות אדם לזקנים ולשינוי עמדות הציבור כלפיהם.

כך לדוגמא, ניתן לציין את מאבקו של מר עוזי שדה, מתנדב במשמר האזרחי, שלא איפשרו לו להמשיך ולהתנדב רק בגלל שהגיע לגיל 72; את מאבקו של ד"ר בנימין קלנר, רופא וטייס קרב לשעבר שנאבק בגיל 76 על זכותו לעבוד כרופא ברשות התעופה האזרחית; או את מאבקה של אישה זקנה עם מוגבלות שכלית, שהתנגדה לכך שימונה לה אפוטרופוס בשל סירובה לעבור לבית אבות. בכל המאבקים הללו היה מדובר על זקנים וזקנות שניסו לשלול מהם את זכויותיהם רק בגלל גילם הכרונולוגי ותוך התעלמות מיכולותיהם או רצונותיהם.